

Történetek a töredékről

DÉRCZY PÉTER: TÖREDÉKEK A TÖRTÉNETRŐL

Előző kötetével szemben, mely a kortárs magyar irodalom – főként a kortárs magyar próza – alakulásának szentelt írásokból állt, Dérczy Péter új könyve irodalomtörténeti tanulmányok gyűjteménye. Már megjelent írások efféle gyűjteményei esetében sokszor tapasztaljuk, hogy a szövegeket a könyvborítón kívül nem sok minden tartja egyben, itt azonban erről nincsen szó: a 12+1 szöveget tartalmazó, több évtized munkásságát átfogó kötet tárgyát tekintve meglepően egységes. Dérczyt irodalomtörténészként mindenekelőtt a magyar próza 20. század eleji modernizálódási folyamata érdekli, az, ahogyan a 19. századi prózaformák folyamatosan, szinte észrevétlenül alakultak át valami egészen másba. A novella iránti figyelme nem véletlen, hiszen a rövidprózai forma mindkét századfordulón (a huszadikén és a huszonegyedikén is) az irodalmi megújulás kitüntetett műfaja a magyar irodalomban, ahogyan arra egyébként az utóbbi évtizedek szakirodalma többször rá is mutatott.

Furcsa helyzetet teremt a kötet viszonylag „kései” volta: az ember könnyen megfeledezhet arról, hogy Dérczy itt szereplő tanulmányai sokszor tökéletesen egyidejűek a századforduló novellisztikája, illetve általában a rövidtörténet műfaja iránt megélénkülő érdeklődéssel. E tanulmányok jelentős része sokkal inkább ezekkel a mára már szinte – jó értelemben véve – szakirodalmi közhellyé, megkerülhetlenné vált munkák irodalomtudományos kontextusaival áll jelöletlen párbeszédben (mindenekelőtt például Bodnár György A „mese” lélekvándorlása című, 1988-as könyvét vagy Thomka Beáta A pillanat formái című, 1986-os kötetét említhetjük), mint az ezredforduló ezerarcú, széttagolt irodalomtudományos írásaival. Ez természetesen semmit sem von le a tanulmányok értékéből, sőt, sokkal inkább az lehet az olvasó benyomása, hogy az aprólékos, következetes, tárgyához évtizedeken át ragaszkodó munka olyan eredményekkel kecsegtethet, melyeket egyáltalán nem felesleges újra a köznyelvre idézni, mert folytathatók, felhasználhatóak és lezáratlanok.

A tanulmányokat a cím által is jelzett módon talán leginkább a történet próza-poétikai fogalma fogja össze. A próza és különösen a rövidpróza iránti kitüntetett figyelem Dérczy kritikai attitűdjére is jellemző, s az újabb századvég fejleményei még inkább felkeltik érdeklődését az előző századvég novellisztikája iránt. Érdekes felidézni például ezzel kapcsolatban egy tavalyi, 2010-ben megjelent írását (*A novella esete a regénnyel és más csábítókkal*, *Élet és Irodalom*, 2010. június 13., 18.), ahol nyílt párhuzamot von a két korszak között, s következtetéseit átfogó műfaj-történeti érdeklődést is sejtetnek. Dérczy azonban nem elégszik meg egyszerű műfaj-történeti áttekintéssel. Az anekdota esetében például bemutatja, hogyan változik e jellegzetes műfaj szerepe az elbeszélésben Jókaitól Krúdyig, s hogyan változik a történet jellege az elbeszélésben belül eme átalakulások során. Megfigyelései különösen akkor tanulságosak, mikor rámutat, hogy ez az átalakulás egyszersmind az elbeszélőnek az elbeszélte világhoz való viszonyát is alapjaiban érinti, s hogy e viszony maga is roppant változékony és összetett. Szövegközeli értelmezések ezek a szó legjobb értelmében, mégis, az olvasónak néha kicsit hiányérzete támad. Dérczy érdeklődése ugyanis elsősorban a kritikúszó: azé a kritikúszó, aki roppant érzékenyen és figyelmesen közelít a műalkotáshoz, mivel legfőbb feladatának a mű leírását, működésmódjának feltérképezését tartja, s ezt egyszersmind a megértés és az értékelés központi mozzanatának gondolja. S bár kétségtelen, hogy a jó irodalomtörténeti munkának ez szintén roppant fontos alapfeltétele, legalább annyira lényeges ebben az esetben az explicit dialógus a már meglévő elméleti és történeti szakirodalom – nyilván ízlés és szükség szerint válogatott – szegmenseivel, hiszen itt az elemző már nincs úgy „magára hagyatva” a művel, mint a friss alkotásokkal elsőként szembesülő kritikus. Kétségtelen, hogy elemzése is így nagyon élményszerűek és személyesek, felépítésük logikus, s érvelésük épp ez által válik meggyőzővé. A személyes érintettség is számos ponton tetten érhető: az életút vagy az írói témák és stílusok rokonszenvedése az, ami Dérczyt tárgyai mellett hűségesen megtartja évtizedeken át.

Ahol ez a rokonszenvedés hiányzik, ott érzékelhetően tanácsstalanná válik a szerző – jól látható ez a kötet „függelékében” szereplő Németh László-tanulmányban. Nehezen talál fogást e regényeken, ámulkodó, ahogy többször előkerülnek olyan jelzők a főhősökkel kapcsolatban, mint ‘életidegen’, ‘életellenes’ – mintha a regény

azért volna nehezen értelmezhető, mert főhőse a „normális”, megszokott rendbe sehogyan sem illeszthető be, így nemigen lehet megválaszolni, honnan hová tart a történet, s még inkább, hogy hol áll mindehhez képest az elbeszélő. Számomra például egészen meglepő, ahogyan Dérczy az *Iszony* és részben a *Gyász* e problematikusságát végül úgy indokolja, hogy a regényt „súlyosan terheli Németh László ideologikus elképzelése életről, társadalomról”, s hogy az (egyébként tudatosan a magányt választó, remetelétre berendezkedő) főhős felsőbbrendű arroganciájában valamiféle nietzsche-i *Übermensch* 20. századi vezérkultusz felé mutató változatoként fogalmaz meg életellenes, a „hétköznapi emberek” számára követhetetlen, ám erkölcsi fensőbbiségében megkérdőjelezhetetlenként tüntető társadalomkritikát. Sokkal kézenfekvőbbnek és elfogadhatóbbnak tűnik/tűnne a *Gyász* és az *Iszony* főhőseinek neméből, ennek problematikájából kiindulva elemezni e regényeket, ahogyan egy beszélgetésben (melyben Dérczy is részt vett) ezt az egyik beszélgetőpartner, Bódis Kriszta fel is vetette. Már csak azért is, mert irodalomtörténetileg nézve is roppant szembeötlő például a párhuzam a századelő női íróinak, mindenekelőtt Kaffka Margitnak a „szemlélődő élet”-fogalmával. Számos úgymond „női” regényt és elbeszélést lehetne említeni a század első évtizedeiből, ahol a (női) főhős megnyugvását végül az hozza el, hogy függetlenedhet, „három lépés távolságot tarthat” az úgynevezett „rendes hétköznapi lélettől”, mely nem az ő szabályai szerint szerveződik, s melyben semmi módon nem számíthat szuverén pozícióra, tekintve, hogy mindig csak tárgya a leírásnak, és soha nem alanya, ágense – s olyanokat is szép számmal, ahol a történet pontosan azért fordul tragédiába, mert a hős(nő) helyzeténél fogva nem „maradhat ki” a számára nem megfelelő játzmából, el kell játszania a ráosztott kilátástalan és kétségbeejtő szerepet. Ez a szubverzió mindamellet nem feltétlenül forgatja fel az elbeszélés megszokott rendjeit, irodalomként jelentkezik, alkalmazkodva prózapoétikai szabályokhoz, ám a hang és nézőpont idegensége oly radikálisnak tűnik, hogy ezt feloldandó szakmailag igen felkészült, hozzáértő kutatók is gyakran nyúlnak irodalmon, illetve diszciplínán kívüli érvekhez.

Egészen más a helyzet Krúdy esetében. Nem véletlen, hogy az ő munkásságának elemzése teszi ki a kötet legnagyobb részét, s hogy e tanulmányok kiemelkednek az egyébként is kiváló kötetből. A számos nagyszerű megfigyelés közül csak párat szeretnék kiemelni. Nagyon érdekes például, ahogy a Szindbád-novellákat elemezve Dérczy rámutat arra is, hogy oldja szét Krúdy végképp az öröklött prózaformákat, mindenekelőtt az anekdotát nemcsak formailag, de tartalmilag is, hiszen épp az anekdota kontextusa (mely szerepét adta) tűnik el, foszlik szét, úszik ki megfoghatatlanul a szemünk előtt. De legalább ennyire fontos az ismétlődések poétikai szerepének középpontba helyezése és az a finom vizsgálat, amelynek révén láthatóvá válik számunkra a Krúdy-novella úgymond „kócl-orientálttá” válása, túllépése a mimézisen, s egy radikálisan új, modern irodalom létrehozásának lehetősége. Nagyszerű a *Vak Béla*-regénytörredék elemzése, a szem metaforájának kiemelésével, de általában roppant tanulságos Krúdy kései műveinek vizsgálata, és meggyőző, ahogy Dérczy a fokozatosságot ábrázolja a korai írásoktól a késeiéig. Mindent összevetve e tanulmányok fontos és továbbgondolásra érdemes állomásai, kiindulópontjai a mostanában megélénkülni látszó Krúdy-kutatásnak. Dérczy

ugyan siet leszögezni, hogy mindennek ellenére Krúdy-kutató nem lett belőle, hiszen „ahhoz hosszú és módszeres élet kell”, az olvasó azonban nem tud mást mondani erre, mint azt, hogy kár, nagyon nagy kár, hogy nem, mert így, hogy e Krúdy-tanulmányokat egymás mellett olvashatjuk, még szembeötlőbb, mennyire jó és prózapoétikai szempontból is izgalmas Krúdy-monográfiát írhatott volna, írhatna Dérczy Péter.

A kötetre egyébként is jellemző, hogy utak, lehetőségek, kezdeményezések tárháza. Lehetett volna Krúdy-monográfia, de legalábbis Krúdy prózapoétikai pályarajza. Ahogyan lehetne a századforduló átalakuló kisprózaformáinak aprólékos figyelemmel kidolgozott képe vagy akár a prózai műnem és az irodalmi modernség kapcsolatának elméleti következtetéseket is megfogalmazó vizsgálata. Hogy mégsem lett sem ez, sem az – vagy egy másik nézőpontból miért lett ez is, az is –, arra csak részben magyarázat a szerzőnek a fenti idézethől kiolvasható szerény és kissé rezignált beállítottsága. A kötet ugyanis dokumentuma napjaink egy igen szomorú és egyre gyorsuló tendenciájának is. Nevezetesen annak, hogy a könyvkiadás és a tudományos munka egyre esetlegesebb, kiszámíthatatlanabb feltételek között kénytelen létezni, s hogy ez visszahat a születő művekre is. Mert kétségtelen tény az, hogy a komoly, hosszú távú kutatómunkához „módszeres élet kell”, de legalábbis minimális kiszámíthatóság és létbiztonság. És kétségtelen tény az is, hogy ennek hiányában nagy lehetőségek tűnhetnek el megragadatlanul, ragyogóan tehetséges emberek maradnak fórumok nélkül, s már meglévő, megőrzendő értékek és kompetenciák mennek veszendőbe. Ha egy könyv megjelenése nem tervezhető előre, ha sem a szükséges idő, sem a pénzügyi keret nem biztosított – ahogy az manapság egyre gyakrabban megtörténik –, akkor nem csodálkozhatunk azon, ha a megjelent kötet tartalmához méltatlan módon tele van például vesszőhibákkal (sok helyütt értelemzavaró módon). Nyilván nem volt sem idő, sem keret lektorálásra, nyugodt és alapos ellenőrzésre, s így az ember kicsit rossz szájjal teszi le Dérczy egyébként nagyszerű könyvét. (*Műút Könyvek*)

RÁKAI ORSOLYA